

ներէն, և ֆրանսերէնէ հայերէն և հայերէնէ ֆրանսերէն մանաւանդ բազմահատոր վերածումներէն վերջ, որոնց առաջիններովը մինչ կը ձգտէր եւրոպական գրականութեան զեղեցկագոյն էջերով զօրացնել մերինը, երկրորդով կը ցանկար եւրոպական ծանօթութեան ներկայացնել պզտիկ ազգի մը սրտի և մտքի մեծութիւնները:

Այս վերջին տեսակէտով մանաւանդ շատ մեծ հղաւ իր ծառայութիւնը իր ազգին. եւրոպական հայասիրութիւնը, ֆրանսական ոլորտին մէջ մանաւանդ, շատ ինչ կը պարտի իր գրչին և սրտին: Իսկ ջերմաջերմ և սրտեւանդն այն շահագրգռութիւնը, զոր անընդհատօրէն ցոյց առաւ ինք որ և է հարցի, որ և է գործի, որ և է գէպքի, որ և է երեւոյթի, որ և է անձի — ըլլայ այն ուսանող մը կամ մտաւորական կամ քաղաքական գործիչ հայ մը — վերաբերմամբ, և ճիշդ ամէնուն ընծայելու անպատճառ խօսքով, զրչով կամ պարզեամբք իր անկեղծութիւնը, իր մէջ ցոյց կուտայ աննկուն անկեղծութիւնը, իր ժողովուրդին ցաւերուն և պէտքերուն երբեք երես չդարձուցած վեհանձն այն հոգիին, որ մտաւորական շնորհներով ևս այնքան զարգարուած, ինքը եղաւ, ճշմարիտ և ազնուական զաւակն իր ազգին, արժանի յաւէտ անոր սիրոյն:

ԽԱՐԱ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆՇԱՆԱԳԻՐ ԿԱՐԳԱՑ ԲԱՆԻՑ ԵԶՆԿԱՆ ԵՐԻՑՈՒ

Պարսի Ազգային Մատենադարանի հայ ձեռագրական հաւաքածուի մէջ կարեւորագոյններէն մէկն է թիւ 51, նոր ցուցակով թիւ 112, ձեռագիրը որ պարունակում է Յանախապատում և Ակարապետի, և զբաւած է 1254 թուին Իտալիայում ոմն Վարդանի ձեռքով:

Ձեռագիրն իր նախնական վիճակի մէջ չէ, երևում է քայքայուած գրութեան մէջ է եղել և մի ունյալ ա ձեռք նորոգել է, կարկատել, և մի կարեւոր փոփոխութիւն մտցրել. ներկայումս Յանախապատումը բռնում է թղ. 1-104, որից թղ. 1-58, ուրեմն գրիթ է կէսը նոր գրչութիւն է եւ պատկանում է նորագոյնին. թղ. 104, 105, 106 և 107 պարապ են. իսկ թղ. 108 ըսկրուում է Ագաթանգեղոս և հանում մինչև 292ա թղիկի թուարկողը սխալմամբ մի թուղթ չէ համարել, և Ագաթանգեղոսի վերջին թուղթը հաշուել է 291, փոխանակ 292: Գրութիւնը երկսիւն է և թղ. 292 ա-

ռաջին էջի երկրորդ սիւնակի կէսից սկսւում է եղիկ երէցի նշանագիրը, հետևում է թղ. 293բ ժամանակի հայրապետացն հայոց պատարիկը և վերջանում թղ. 294 գրչի յիշատակարանով:

Ձեռագրի նորագոյնը նշանակել է ստուրին լուսանցքներում տետրակների թուահամարը՝ Ա-ԻԶ, ընդամենը ուրեմն 26 տետրակ:

Սակայն բուն ձեռագրում, գրիչ Վարդանի ձեռագրում, առաջին տեղը բռնելիս է եղել Ակարանգեղոս և երկրորդ՝ Յանախապատում, ինչպէս կարելի է տեսնել տետրակների հին թուահամարից, որ տեղանք պահուել է ստորին և վերին լուսանցքներում, շատ տեղ փոխել է նորագոյնը: Այսպէս Ակարանգեղոսի առաջին էջի ստորին լուսանցքում պարզ նշմարելի է Ա տառը, առաջին տետրակը, և Յանախապատումի վերջին տետրակը կրում է Զ տառը, որից հետևում է որ ձեռագիրն իր սկզբնական վիճակի մէջ ունեցել է 27 տետրակ Ա-Զ: Նորագոյն Ա ուղղել է ԺԱ աւելցնելով Ժ տառը հին Ա-ն նոր թանաքով և նոր գրչչով: Նմանապէս հին Ա ուղղուած է Զ, հին Զ ուղղուած է Է: Միայն Ակարանգեղոսի բնագիրը բռնել է հումն 16 տետրակ, իսկ Յանախապատումը՝ 11, նորա-

գողն, ինչպէս յիշեցինք, արտագրել է նորէն Կանախապատումի գրեթէ կէսը, առաջին 14 գլուխները, արտագրել է աւելի սեղմ գրով, ամփոփելով ամբողջ երկը տանի տետրակում, փոխան իր օրինակի 11 տետրակին, ուրեմն մի տետրակ խնայողութիւն է արել, և որովհետեւ կարգը փոխել է դնելով Ազարսնցեղոյս յետ Յանախապատումի, ուստի և Ազաթանգեղոսի առաջին տետրակի Ա գործերը է ԺԱԴ:

Այս փոփոխութիւնն արժանի է ուշադրութեան ահա՛ ինչ նկատուումով եթէ բուն ձեռագիրն ունեցել է Ազաթանգեղոս-Յանախապատում, փոխանակ այժմեան Յանախապատում-Ազաթանգեղոսի, պէտք էր սպասել որ գրչի յիշատակարանը զետեղուած լինէր Յանախապատումից յետոյ, ինչպէս սովորութիւն է: Մինչդեռ այստեղ յիշատակարան չկայ, այլ քանի մը բաց, չգրուած թղթեր: Բնականօրէն հարց է ծագում, արդեօք նորագոյն տեղահան չէ արել յիշատակարանը, ուր, նկատենք, գրերիչը կոչում է իր գործը աստուածաւետեցւորք քառ սբոյն Գրիգորի որ թերեւ աւելի Յանախապատումին է պատշաճում, քան Ազաթանգեղոսին, որի վերնագիրն է ձեռագրում Պատմութիւն ցանցակութեան սբոյն Գրիգոր Լուսաւորչին Ազարսնցեղ: Եթէ գրչի յիշատակարանն իր բուն տեղը չէ, այն ժամանակ հարց է ծագում, արդեօք ժամանակի հայրապետաց գրութիւնը լրի՞ւ է և թուղթ չէ՞ պակաս, ուր թերեւ չարուեստական էր կաթողիկոսները ցանկը: Վերջին անունը Ստեփ. ջնջուած է, ինչպէս Առաջին եօթն անունները գրուում են աւելն մէկը մի տող, մնացածները երկուսը՝ մի տող, բացի վերջին տողից ուր սեղմուած են երեք անուն: Բերջնեք տողը՝ Դաւիթ, Տրդատ և Ք (այսինքն Դաւիթ երկրորդ) իսկապէս երկանունն է, քանի որ Դաւիթ երկրորդի անունը զեղջուած է: Վերջին տողի երկրորդ անունը ջնջուած է, որպէսզի այս տողն ևս միւսների նման երկանուն լինի և թերեւ կամեցել է ջնջուած Ստեփ. անունը տեղափոխել յաջորդ թուղթը: Այս կարող է հիմ առջ կսկեալ ձեռու որ պակաս թուղթ կայ, մինչդեռ յաջորդ թուղթը բռնում է գրչի յիշատակարանը:

Սակայն եթէ գրչը տրամադրել է մի թուղթ ևս ուր ենթադրաբար պիտի գրէր Ստեփանոսի և յաջորդների անունը, այդ պարագային լի՞նջ պէտք ունէր սեղմելու իր գրութիւնը և ամէն տողում երկու երկու անուն գետնգելու, փոխանակ շարունակելու, ինչպէս սկսել էր, մի մի տող յատկացնելու անուններին: Տողերի թիւը ևս 27-ից հասցրած է 32. գրութեան խրատացումը մի բան կարող էր նշանակել այն է սպասել անունների ցուցակը մի էջի վերայ առանց անցնելու նոր էջի: Մի ուրիշ հանգամանք: Զեռագրի գրչը սովորութիւն չունի թղթէ թուղթ անցնելիս նշանակել ստորին լուսանցքի անկիւնում յաջորդ էջի սկզբի բառերը թղթերի յաջորդական կարգը պահելու համար, ինչպէս ընդունուած է հին ձեռագրիչներում երբ էջերը թուագրելու եղանակը տակաւին գործածական չէր: Միայն մի բացառութիւն է արած. վերջնեքի թղթի լուսանցքում, ջնջուած Ստեփ. անունն ներքոյ կարգացուած է՝ փառք աւենաւ, որ է յաջորդող յիշատակարանի սկսուածքը՝ փառք աւենասուրբ: Սրանով կարծես թէ փարատում են վերեւ յայտնած կասկածները թէ պակաս թուղթ կայ յիշատակարանից յառաջ:

Զեռագրի նորագրչը շատ տեղ աւելացրել է փոխանցագրութիւնը, անշուշտ քայքայուած թղթերի կապը որոշելու համար: Եւ որովհետեւ ո՛չ հին ձեռագրում և ոչ իր վերատին ընդօրինակած մասում չկան փոխանցագրութիւններ, կարելի է կարծել որ փառք աւենաւ՝ նորագրչի կողմէն է աւելացրած և ոչ թէ պատահական է բուն գրչին: Զեռագրի քննել ենք շատ տարիներ առաջ և այն տպաւորութիւն ենք ունեցել որ գիրը նման է ձեռագրի գրչութեան: Թերեւս ստուգելու պէտք կայ: Սակայն այժմ մեր քննութեան նիւթն է Նեփիկի ցեանագիրը, որի հետ յարուցած խնդիրն աղերս չունի:

Նեփիկի այս գործը յայտնի է շատոնց և արդէն հրատարակուած է 1893 թուին Արշակ Տէր Միքէլեանի ջանքով, որ Ս. Էմիլիանի ճեմարանի խոստումնալից սանհրէցն էր և մեռաւ երիտասարդ հասակում, աշակերտել էր Գերմանիայում նշանաւոր Գիւլցեր գիտնականին և էր դա-

սընգեր կարապետ Տէր-Մկրտչեանի յայտնի եկեղեցականի:

Տակաւին Ա. Բագրատունին օրինակել է Եզնիկի նշանագիրը Պարխի ձեռագրից 1823-1 թուերին և Հայկապետ քառասունի յօրինողները օգտուել են այդ ընդօրինակով: Կաթիլունից (տե՛ս խառնակ բառը): Հ. Գաթիլունեան ևս ընդօրինակած է եղել և նուրբս հրատարակիչ Հ. Ն. Ակինեան Հանգես Ամսօրեայի մէջ (թիւ 11-12, 1937) հանդիւրձ քննական ուսումնասիրութեամբ:

Զգիտենք միայն, ինչո՞ւ նշանագիրը առուանած է նկարագիր. թուում է թէ առուշողիւր ընթերցանութեան վերկայնք է: Հ. Ակինեան կարծում է որ նշանագիրի հեղինակ Եզնիկ երէց ոչ այլ ոք է եթէ ոչ նշանակար Եզնիկ Կողբացի: Նոյն կարծիքն յայտնել է Նրանից յառաջ Հ. Բ. Սարգիսեան: Վերջինս տեղեկութիւնը չփոթ է նշանագրի ձեռագրական գրութեան նշանատմամբ. ուստի աւելորդ չհամարեցինք նորէն հրատարակելու այնպէս ինչպէս ձեռագրի մէջ է: Ազգայնագիտական պատմութեան վերջը, գրում է Հ. Բ. Սարգիսեան, կայ մի ծանօթագրութիւն, ըստ որում Ազգայնագիտական համար կ'ընտրի թէ թարգմանուած է Եզնիկ երիցու ձեռքով ի հայրապետութեան Կոմիտաս կաթողիկոսի... այս ծանօթագրութեան կը յաջորդէ նրա նշանագիր կարգաց յիշատակարանը: Ծանօթագրութիւնն ասելով Հ. Բ. Սարգիսեան ի նկատի ունի նշանագրի վերջին նախագաւաթիւնը: Սեղիկի յիշատակ Եզնիկին ի թարգմանել վերջի զայս: Նրա նշանագրութեամբ այս յիշատակագիրը վերաբերում է Ազգայնագիտական և սկզբում կցուած է եղել նրան և յետոյ տեղը փոխել է նշանագրի յաւելումով: Նշանագիրը առանց վերջին կտորի, Հոփսիմի վանքի նորագրութեան, պատկանում է, նոյն Հ. Բ. Սարգիսեանի կարծիքով, Եզնիկ Կողբացու գրչին և հետեւապէս պէտք է ընդգուծել որ անհարազատ կտորի ներմուծումով յիշատակագիրը միանգամ ևս փոխել է իր տեղը և կարգուել այս կտորի վերջը, ինչպէս այժմ է: Եզնիկ Կողբացին որպէս թէ թարգմանած լինի յունարէն համառօտ բնագրէն Ազգայնագիտական և նրա ընկերակից Կորուն թարգմանութիւնն ճոխացրած է ընդարձակած

(Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մասնագետներին Մխիթարեան ի վեցեթիկ, հաստ Բ. էջ 1060 նաև Ազգայնագիտական իր բազմապատկեր գաղտնի):

Հ. Սուքիաս Պարոնեան, նախկին Մըխիթարեան, որ Հասունեան խոստովութեան առթիւ զարձաւ մայր եկեղեցու գիրկը եւ հովիւ կարգուեց Պարխ, տակաւին 1867 թուին կազմել է Ազգ. Մատենադարանի հայ ձեռագիրների ցուցակը կարեւոր դիտողութիւններով այն միտքն էր յայտնել որ Եզնիկ երէցը Կողբացին է այլ Կոմիտասի ժամանակակից ոմն որ հեղինակել է նրանագիրը և թարգմանել յունարէնից Ազգայնագիտական: Այս կարծիք հասնութիւն է գտել և l'abbé Martin-ի որ Պարոնեանի ցուցակը թարգմանել է Փրանսերէն և լրացրել, և յայտնի հայադէտ Langlois-ի կողմէն:

Հ. Սարգիսեանի և Հ. Պարոնեանի ենթադրութիւնները Ազգայնագիտական վերաբերեալ անընդունելի են: Հ. Ակինեան իրաւամբ ընդգէտ է արտայայտուում Եզնիկ երէցը Ազգայնագիտական կապեղու ձախող մտքին: Եւ այս նրա ուսումնասիրութեան գրական կէտն է: Ինչ վերաբերում է նրանագրին, նա յարում է Հ. Սարգիսեանի կարծիքին, և աշխատում է հիմնաւորել այն ինչ որ սոսկ ենթադրութիւն էր իր նախորդի կողմէն:

Հ. Բ. Սարգիսեան անհարազատ էր համարում միայն վերջին մասը՝ Հոփսիմի նորագրութեան մասը, Հ. Ակինեան զեղջում է նաև Ս. Սահակին և Ս. Մեսրոպի նայող հատուածը:

Մենք բոլորովին տարբեր հայեացք ունինք խնդրի վերայ: Նախ աւելորդ չենք համարում միանգամ եւս վերաբարձրել ստորեւ վաւերագիրը ամենայն հարազատութեամբ համաձայն ընդօրինակութեան որ նրել ենք տարիներ առաջ Պարխի ձեռագրից:

(Թ. 291ա) ՆՇԱՆԱԳՐԻ ԿԱՐԳԱՅԻՆ ԲԱՆԻՑ

Թ. 292ա Եզնիկան երիցու, թէ ուստի էին կամ որպէս: Զարգ յաջորդութիւնք թագաւորացն

5 Տրդատայ, և քահանայապետիցն, ի սրբոյն Գրիգորէ որ կային մինչև առ մեզ: Վար-

- ունեն փոքր ի շատէ դրուժեալ վասն գիտութեան ի վերայ հասանելոյ:
- 10 Յետ Տրդատայ թագաւորեաց որդին իւր որ կոչեցաւ Փոքր Խոսրով: Ի սորա աւուրա եկաց քահանայապետ երէց որդին Գրիգորի Վեր թանկս:
- 15 Յետ նորա Տիրան որդին Խոսրովու, ի սորա աւուրա
- Թ. 292թ. Յուսիկ որդի Վերթանիսի եկաց քահանայապետ:
- (Յետ նորին թագաւոր) յաւուրա Տիրանայ:
- 20 Յետ մահուան Յուսիկանն կալաւ զքահանայապետութիւն. հայոց Փառնեբունէ հոն, մի յագարակէն մատրանն
- 25 Յովհաննու ի Տարաւն գաւառէ ի Մեհենա զեաւդն, որ մայր է եկեղեցեացն հայոց այսինքն նախ անգ եկեղեցի գառաջին շինեալ:
- 30 Յետ նորա թագաւորէ Արշակ որդին Տիրանայ:
- Ի սորա աւուրան Ներսէս որդի Աթանազիէի եկաց յաթուռն Յուսկանն, թուռն Գրիգորի մեծի, զորմէ ասեն համամատեալ Գրիգորի ի գործս կարգաց վարուց զնացից իւրոց: Զկնի սորա Սահակ: Սա եկաց կաթողիկոս:
- 40 Կոս: Եւ ապա Շահակ և Զաւրէն և Ասպուրակ կացին կաթողիկոսք որ էին ի զաւակէ Աղբիւնոսի եւ պիսկոպոսի:
- 45 Յետ նորա Պապ որդին Արշակայ Յետ նորա Վարազդատ (ի) նմին թագաւորութեանն տոհմէ որ ապա աւատարաւ կալութիւն: Ապա Խոսրով
- 50 ոմն ի նմին տոհմէ թագաւորացն հայոց: Առ սոգաւ ըստանեցան զերկիրն հայոց ընդ երկու թագաւորն յուրեան և թագաւորն պարսից):
- 55 Պարսից կողմանն Խոսրով
- Թագաւորէ, մասինն յուրեան աշխարհին Առաջ ոմն ի նմին տոհմէ թագաւորէ հրամանաւ յունաց թագաւորին:
- 60 Յետ սորա կոմսք կալան: Յետ Վրամշապուհոյ որ կողմանն պարսից թագաւորեաց ապա մամ հարուստս մարգարանք պարսից կալան
- 65 մինչ և առ մեղ:
- Իսկ ապա Արտաշէզ որդի Վրամշապուհոյ թագաւորէ հրամանաւ պարսից արքային: Եւ ապա մարգարանք պարսից կալան
- 70 մինչ և առ մեղ:
- Առ որով Ասպուրակիս կաթողիկոս: Եւ զարծեալ առ որով ընտրեցաւ Սա:
- 75 Հակ անուն լինել կաթող:
- Թ. 293ա իկոս որ է որդի Ներսեսի առաքինուց թուռն Աթանազիէն թուռն սրբոյն Գրիգորի: Առ սոգաւ
- 80 զպրութիւնք հայոց յաջորդեալ: Եւ կտակարանք եկեղեցոյ ի սմանէ յառաջ թարգմանեցան և կարգք գործոցն Գրիգորի նորոգեալ արամբ միով երանեցեալ Տարաւնացոյ որում անուն Մատրովպ ճանաչէր: Որ էառ զձեռն նազրութիւն երկրութեան ի նմին Սահակայ կաթողիկոսէ: Սա եղևոն Նշանադիր զպրութեան հայեւրէն լեզուին վարելոյ ալափեռացն հանգաման
- 90 յորում ժամանակի լցան նոքաւք կարգքն յառաջ գիտութեան:
- Եւ նոցուն աշակերտ Ղեռնիպար սուրբ և ընտրեալ և ճմալ
- 100 լիտ ի գործ մշակութեան Այ. Արձան և Կորիւն և Սգնիկ և արքանեակք նոցուն լուսաւոր հանգիսցն ձեռնագրեալ -

19. Վրիպակ. գրիչը կանխել է սխալմամբ գրել ինչ որ հետևում է 14 տողում:

26. Թերևս ի մեհենագեաւդէն:

34. Թուռ (ի) ն:

45. Աշակ. յետոյ աւելացած է 7 տողին վերև:

- 105 են ի ն(մին) սրբոյ կաթողի-
կոսէ:
Եւ եղև հանուածն և նորո-
գումն ոսկերացն սրբոցն
110 Գայիանեայ և Հովսիփեայ
և ընկերաց նոցին ի Սահա-
կայ կաթողիկոսէ, զի եզ-
ածովն Գրիգորի կային նո-
քաւ Եւ շինեաց զվկայաբա-
նանն վերամտաշ կոփաւ
115 ծոյ քարամբք ի Վաղարշա-
պատ քաղաքիւ Եւ նորո-
գեաց զտուն Այ. այսինքն
գտուրբ եկեղեցին:
120 Զի մեծին Գրիգորի եղևալ
էր զհիմունս զայն, որպէս
և ցուցեալ էր տեղեանն հրև-
եցելոյ: Բազում և այլ տե-
ղիս նորոգեալ է սուրբ և
ճշմարիտ կաթողիկոսն մեծ
125 Սահակ: Եւ ապա շինե-
աց զտուրբ եկեղեցին և զ-
վկայաբանս սրբոցն ընդ ա-
մենայն տեղիս Հայոց Մեծաց:
Եւ եղև այս ի յամս Աբղլաի
վանաց երիցու սրբոյ ի Վա-
ղարշապատ քաղաքի:
130 Մինչև յաւուրս Կոմիտա-
թ. 293թ սոյ սրբոցն Հովսիփեայ
նց սպասաւորի որ արժա-
135 նի եղև աթոռոյն սրբոյն
Գրիգորի որ ցանկացաւ
նորոգել զեկեղեցիսն որ-
ում և շնորհեաց մեղ ի Քէ:
նախ նորոգել զսուրբ կա-
թողիկէն և ապա զվկա-
140 յարանսն սրբոյն Հովսի-
փով որ կայր նովին
պատանաւ սրբոյն Գրիգորի
պատեալ իւրովք ձեռաւք:
145 ողջ և անքաղ խառնակք
յաւգիցն նովին հանդեր-
ձով: Որ արդեաւք ան-
հաւատաւի թուիցի զկը-
նի մեր եկեղեց, այլ մեր-
150 ովք իսկ ձեռովք արժա-
նի եղաք շաւշափել յա-
նգիման բազմամբոխ

- հրապարակաց զոր
փոխեաց ի հանգիստ ի
155 նոյն յարկս զոր շինեաց
արաստոյ վրմաւք յաւ-
ուրս Յոհաննան սրբոյն
կաթողիկէի վանաց երե-
ցու և Կամովէղի նորու
160 սրբոյ Հովսիփէի վան-
աց երիցու ի Վաղարշապա-
տ քաղաքի:
Քոանեիններորդ ամի հո-
որովայ արքայի ցամախ
161 յի որդւոց Որմզդի:
Եղիցի յիշատակ Եղևակ
162 նի թարգմանել զգիրս զայս.
ՃԱՄԼԱՆԿԻ ՀԼԻՑԻԱ պետս
ՅՆ ՀԱՅՈՑ:
165 Սըն. Գրիգոր, ամս Լ.
Սըն. Ռատակէս, ամս Է.
Սըն. Վրթանէս, ամս Ժ.
Սըն. Գրիգորիս, ամս Ժ.
Սըն. Յուսիկ, ամս Գ.
170 Սըն. Ներսէս ամս Գ.
Տր. Փառնեբոս ամս Դ.
Տր. Շահակ զ. Տր. Գորհն զ.
Տր. Ասպուրակէս ամս Է.
Սըն. Սահակ խա. Տր. Գաղ Ժ.
175 Տր. Յոհան Մանեանց ժբ.
Տր. Բարգէն Ե. Տր. Սամուէլ Ժ.
Տր. Մուշէ Ը. Տէր Սահակ Ժ.
Տր. Բրիտափոր զ. Տէր Ղեւոնդ զ.
Տր. Ներսէս ի. Տր. յովհաննէս Ժ.
Տր. Մովսէս Լ. Տր. Աբրահամ իգ.
Տր. Յոհան իգ. Տր. Կոմիտաս
Տր. Բրիտափոր Գ. Եղբ Ժ.
Ներսէս ի. Անաստաս Գ. իէ. Լ
Սահակ իգ. Եղիա ժգ.
185 Դաւիթ ժգ. Տրդատ իգ. Բ. ա
186 Սիոն իէ. Եսայի ժգ. Ս/տի/փ. Բ.
փառ. Բ ամենա

165. Կարգալ՝ արքայից արքայի:

166. Եղևակն փոս. Եղևակն, նորոգողը Եղ-
խալուել է և գրել ակ փոխ. կախ:

186. Ստեփ. անուան վրան քանի մը շնդ
գիծ է քաշած, շնչել ուղեւոր, բայց տարեթիւը
չնշուած չէ:

180-186. Նոտարատիպ բառերը գրուած են
վերջին նորոգողի ձեռքով: Ինչպէս երևում է
Թղթի արջ նեղ չերաւ վերինք վայր խոնաւաւ-
թիւնից իջ է այլ պատահուից քանուած է եղել և
գրեցը դժուարութեան ի կամ եղծուած: Ուստի
նորոգողը թղթի երկայն չերա է կոչքել քա-
ուած մասի վերայ և ինքը վրան գրել անշուշտ
ըստ ձեռագրի:

120. Աբղլաի անուան մէջ վերջին ա-ի եր-
րորդ տառնի փոխարէն մի կէտ է:

132. ՃՄԼՆԿԻ յաւուրս ուղուժ է ստել՝ եւ
այսպէս եկաց մնաց մինչև յաւուրս. ոճաբանական
թիւրութիւն է անվարժ գրել:

Թ. 294ա Փառք ամենասուրբ երրորդութեանն հաւր և որդւոյ և սրոյն. հոգւոյն յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Ենորհիւն այ. սկսայ և ողորմութեամբ նորին կատարեցաւ անառնելի. սբ. ատոս սբոյն Գրիգորի հայոց լուսաւորչի, ի խնդրոյ երջանիկ առաքելաշնորհ եպիսկոպոսին Յովաննիսի և սրբասնեալ քահանայից Դանիէլի և Սիմէոնի, զի բազում յուսով և փափաքանաւք ցանգացող եղեն սբ. գրոցս ի վասն յիշատակի իւրեանց: Եւ ես պատճառեցի զանկարութիւն իմ բայց տեսի դոյսս
10 գոցս և ի յանձն առի, առաւել վասն բազում մեղաց ի մոց յուսալով իմ յողորմութիւնն այ. և ի բարեխաւսութիւն սբ. հայրապետին Գրիգորի:

Արդ գրեցաւ զիրքս այս ձեռամբ մեղաւոր և անար...¹
Ժան եւ անպիտան կիսամիտ եւ զանդաղ փցուն գրչի վար
15 ի բւականիս հայոց չգ. ի հալսիս ուր կոչի Ռիմ ընդ հովանեաւ սբ. տաճարիս որոյ յանուն սբ. աւետարանչացն Յոհաննու և Մատթէոսի և է սա հոգեւուն հաւյոց: Եւ ես սուտանունս Վարդան գրեցի զգիրքս զայս եւ եղի զայս յայսմ եկեղեցւոյ ի յիշատակ ինձ և ծնաւդ-
20 աջ իմոց հաւր և մաւր սր ըստ մարմնոյ և հարազատի ի իմոյ Ստեփանոսի քահ. և քեան իմոյ և որդւոյն Յոհաննիսի որոց ողորմեսցի տր. ամ. և հանգուցէ ընդ սրս. իւր ազաշնաւք սրբոյն Գրիգորի Լուս. և ամենայն սբոց ընդ նմին ողորմեսցի տր. քս. երջանիկ եպիսկոպոսին
25 Յովաննիսի և սրբասնեալ քհիցն. Դանիէլի և Սիմէոնի և ծնողաց իւրեանց և բնաւ զարմից ազգանաց. ամէն: Ողորմեսցի ամ. աշխատողաց ի գիրքս և որ հանդիպեցան յայսմ տեղով և աշխատեցան ի սպասուորուե. տկարութենս. մերոյ ամէն, Պաժղոսակ և Պաժլաժլակ:

Արդ այս երկի առաջին մասը սկզբից մինչև 79 տողը (Առ սովաւ զպրութիւնք) Հ. Ակինեան ընծայում է Եզնիկ Կողբացուն:

Հ. Ա. ընդունում է որ գրուածքիս հեղինակը «աչքի առաջ է ունեցած Փաւստոսի պատմութիւնը» և մասնանշել է քանի մը կէտեր, բայց ոչ բոլորը: Խնդրի պարզաբանութեան համար անհրաժեշտ է նշանակել բոլոր քաղուածները:

Գրութեան խորագիրն տնգամ կրում է Փաւստոսի «Խոստաբանութեան» նշմարելի ազդեցութիւնը. «կարգ անցելոց իրաց, գործք և վարք... Ժամանադիր արարեալ ի թագաւորութենէն խոստովու որդւոյ Տրդատայ մինչեւ ի միւս վերջին ժամանակն փաթարեալ թագաւորացն Հայոց եւ ի քա-

հանայապետքեան վերանայ որդւոյ Գրիգորի... մինչև ցայնոսիկ ի վերջինսն... գրուեալ նկարեցի... առ ի զօգուան ժառանգիլ որք միանգամ կամին սրտի մտօք հասու լինել սմին»: Նաեւ Ա. զլ. «եղաք փոքր ի տաք ի կարգի պատմութեան»:

«Ապա... Թագաւորեաց խոստովու կուսակ բոն խոստովու, որդի քաջի և առաքելնոյն Տրդատայ արքայի: Յաւուրս սոքա եկաց և եղև քահանայապետ յաթոռն հօրն երեց որդին Գրիգորի Վրթանէս: (Նոյն Գ. 3):

«Տիրան որդի խոստովու առ զթագաւորութիւնն... ընդ նմին... Յուսիկ յաշորդեաց... զհետ հաւուն իւրոյ վրթանայ: (Գ. 12) Եւ ոչ գոյր սր առաջնորդէր նոցա զքահանայապետքիւն... համարեցան ար-

1. Վրան կէտեր զբաժ որպէս ջնջման նշան:

ժանի զՓառեւն ուն երեց ի գաւառեւն Տարօնոյ ի մեծէ մարգարեանոցն(«) . . . յազաւակն մեծի մարգարեանոցի» (Գ. 16):

«Նախ և զառաջին եկեղեցիին ի մայր եկեղեցեացն ամենայն Հայաստանեաց . . . զի յառաջ նախ անդ էր շինեալ սուրբ եկեղեցիին» (Գ. 14). յկշտիշատ ուր զառաջինն էր շինեալ եկեղեցի» (Գ. 13):

«Թագաւորեցոյց զԱրեւիկ օրդի Տիրաւայ (Գ. 1):

«Ներսէս օրդի Աթանգիւնի զԹոռն(«) քահանայապետին Յուսիպն օրդոյ Վրթաւայ օրդոյն Դիգորդի մեծի» (Գ. 3):

«Զի վարս կարգաց զմացից իւրոց նրմանեալ հօրն մեծին Դրիգորի արգարեւ հայրաբորոյ» (Գ. 4):

Եւ էր Զաւեւն այս անուանի զաւակ Աղբիւսնու եպիսկոպոսի (Զ. 2):

«Ապա Շահակ Կորճեայ եկաց զԼուս եպիսկոպոսաց Ապուրաւի ուն ի զաւակի Աղբիւսնուի (Զ. 4 և 15) «Թագաւորեցոյց զՊապ զօրդին Արեւակայ» (Ե. 1):

«Յեւ մահուն Պապայ . . . զվարագաց ոմն ի նմին տոհմէ: Տալին զաշխարհն հայոց ի ձեռն Սուրենայ . . . մարգպանին (= օտարակալութիւն՝ նշանագրի) (Ե. 38):

«Ապա գտանէր ի մմին տոհմէ մանուկ մի անուն խոստով և կապեաց թագ ի զԼուս նորա» (Զ. 1):

«Թագաւորն Յուսեաց եւ քաղաւորն Պարսից եւս համարեցան զաշխարհն Հայոց նախ ընդ իրեկուս ի մէջ իւրեանց բաժանել . . . ընդ երկու զաշխարհն բաժանեցին:

Բաժին կողմանն Պուրսից էր թագաւորին խոստովու և բաժին մասինն Յուսեաց էր թագաւորին Արշակայ» (Զ. 1):

Ահա այս քաղաքածներէր են կազմուած նշանագրի աշխարհ օրի հեղինակին է, ըստ Հ. Ա. ի նշանիկ կողմացին: Վառմապուհի և Արտաշէսի վերաբերող տողերը 60-70 մատ-

նում են այլ աղբիւր: Կանգ առնենք առայժմ Փաւստոսից հանած մասի վերայ:

Հ. Ա. «գառակտի նկարագիր» է տեսնում խորագրի լեզուի և ոճի մէջ: Թողնենք որ Սղիկիկին վերագրելու համար բաւական է գառակտի կողմում տարածվելը, պէտք է նշանակեան կնիք որ աւելի որոշ հասկացողութիւն է: Յանձնարարուած բառերից «նկարագիր» գոյութիւն չունի, ինչպէս տեսանք, այլ «նշանագիր»: Հենքի մօտ «նշանագիր» նշանակում է «տառ», στοιχεῖα: Բայց «նշանագիր» է որ գործ է ածում սգարի, գրողի» իմաստով: Իսկ խորագրում «նշանագիր» է սգրուածք, գրուածքիւն — իմաստ որ գառակտն է: «Կարգ» է նշանակում պատմութիւն, այլ միմիայն կարգ, «կարգ բանից», «կարգ գործոց» — յաջորդութիւն բանից, գործոց, և «նշանագիր կարգաց» ոչինչ է նշանակում, ամէն պարագային է նշանակում «պատմութիւն», «փոքր ի շատէ» ոչ Սղիկիկան է և ոչ սուրբ-գրեանկան, իսկ գրողին՝ սովորական բառ է անկարող որակել որ և ոճ: «Վասն գրութեան ի վերայ հասանիլոյ» — անյաջող նախադասութիւն ոճի տեսակէտից:

Մնում է «վարումն» որ արժանի է ուշադրութեան: Հ. Ա. կարծում է որ «վարումն» նշանակում է «ամփոփում», համառօտ յառաջբերութիւն, համագրութիւն: Ինչո՞ւ և ինչպէ՞ս «վարումն» գործողութեան անուն է «վարիւր բայի, վարել գիշխանութիւն, զկեանս, որից և վարումն իշխանութեան, կենաց: Հետեւապէս «վարումն փոքր ի շատէ գործմալ» այլ միտք չունի քան «վարումն (իմա՞ թագաւորութեան կամ հայրապետութեան) և կամ ինչ որ մենք այժմ անուանում ենք «վարմունք», նոյն անուան յոյնակին:

Հ. Ա. գտել է նոյն «վարումն» բառը Եփրեմ Ասորու թարգմանութեան մէջ, բայց անդ ևս չի նշանակում «ամփոփում», համառօտ յառաջբերութիւն:

Բրիտանի

ՊՐՈՖ. Ն. Ա. ԴՈՆՆ

(Մնացեալը յաջորդով)

(*) Նշանագրում՝ մարգարեանոց հին և անգործածական բառը փոխարինուած է աւելի ընթացիկ՝ մատուց բառով:

(**) Նշանագիրն ունի այլ թոռն Յուսիպն որ կարելի էր թերեւս իրապարտութիւն համարել փոխան «թոռին», եթէ չլինէր վերեւ յիշած՝ «եկաց յաթոռն հաւրն»: